

Fliegauf Gergely

A börtönlázadás – okok, befolyásoló tényezők, prevenciós stratégiák

Bevezetés

A büntetés-végrehajtást sújtó legsúlyosabb esemény a börtönlázadás. Napjainkban a Dél-Amerikában egyre gyakrabban felbukkanó jelenség vizsgálatára és újraértelmezésére van szükség, ugyanis a börtönlázadás nem választható el még elviekben sem a társadalmi problémáktól. Az Európai Unió országaiiban jelenleg fogva tartott kb. 380 ezer fő öszszetétele a kábítószer-probléma és a migráció mutatóiban folyamatosan negatív irányba változik, továbbá az európai börtönök túltelítettsége is masszívan nő. Egyre nagyobb népcsoportok kerülnek a törvény által szankcionált magatartást elkövetők körébe, és a társadalom válaszcrciói érzékelhetően nem olyan gyorsak, mint a változások.

A magyar Büntető Törvénykönyv 246. § (1) szerint „Az a fogoly, aki fogolytársaival együtt a büntetés-végrehajtás rendjét súlyosan veszélyeztető, nyílt ellenszegülésben vesz részt”, fogolyzndülést követ el. A jogszabály kiemelten kezeli az ellenszegülés megszervezését, vezetését, és azt, hogy ha az eseménynek súlyos következményei lesznek. Fontos az is továbbá, hogy korlátlanul enyhíthető a büntetés abban az esetben, ha az elkövető az ellenszegülést abbahagyja.

Fontos a fenti jogi definícióban észrevenni, hogy a jogszabály erősen hagyatkozik arra, hogy az elkövetők, az esetleges áldozatok és minden egyes résztvevő, illetve megfigyelő személy hogyan érzékeli és értelmezi az adott cselekménysort. Ugyanez látható a terrorcselekmény büntetőjogi értelmezésénél is, amely szociálpszichológiai vonatkozásokat is tartalmaz. Ennélfogva példaként felemlíthetjük a tudományág három klasszikus kísérletét.

1. A csoportok közti minimális definícióbeli különbség (minimális csoportközi helyzet) ellentétet szül a csoportok között, mint azt Muzafer Sherif (1953) kísérlete bizonyította. Ennek fényében értelmezhetjük az olyan típusú börtönlázadásokat, ahol a két vagy több csoport közötti ellentét kiéleződése összecsapáshoz vezet.

2. Az egyén nem a saját észlelése szerint cselekszik, hanem a többség (vagy a befolyásos kisebbség) magával húzza, ahogy azt Solomon Asch (1955) híres konformizmus kísérletében láthattuk, amikor a vizsgálati személyek szembetűnően rossz válaszokat adtak csak azért, hogy a többséghez igazodjanak. Ez segíthet megérteni, hogy egyes körülményeket hogyan képes a fogvatartotti csoportok egésze úgy értelmezni, mint a többség (vagy a kisebbség), és hogy miért alakul az ellenszegülés nyílttá.

3. Stanley Milgram (1974) kísérletében a tekintélynek engedelmeskedő személyek szélsőségesen agresszív tettet követtek el (azt hitték, hogy halálos áramütést adnak egy általuk „beépítettnek” tartott személynek), mert a tekintélyt hitelesnek vélték, felmentést adtak maguknak a felelősség alól, és már belekezdtek a kísérletbe. Ez a jelenség arra világít rá, hogy

a börtönökben egészen értelmetlen magatartások is fennmaradnak, még akkor is, ha azok már majdnem az önmegsemmisítéssel egyenlők.

A börtön szociálisan zárt tér

Teljesen nyilvánvaló, hogy a börtön fizikai szempontból zárt tér, hiszen falak, szögesdrótok veszik körbe, továbbá a börtönön belül szintén falak, rácsok, záruk akadályozzák az emberek mozgását. A fizikai korlátokon kívül a börtönben még jelen vannak a jogszabályi korlátok is, amelyek a börtönt társadalmi értelemben teszik zárt térére. A fogvatartottak mozgását szabályok határolják be. Ez vonatkozik a külvilággal való érintkezésre, az étkezésre, a szabadidőre, a munkára, az alvásra, azaz a fogvatartott egész életére.

A totális intézmény – mint ahogy Goffman klasszikus művében írja – gépezetté változtatja a fogvatartottak társadalmát. A fenti két izoláló tényezőtől azonban még nem következnenek azok a börtönártalmak, amelyek a nyitottabb látásmódot képviselő állampolgárok számára oly nyilvánvalóak: a fogvatartottak bizonyos szempontból tönkremennek a börtönben. Ez a jelenség abból adódik, hogy a börtön társas értelemben is zárt közeg. A börtönben lévő személyek (nem csak a fogvatartottak) személyészlelése, motivációja, kommunikációja, attitűdjei, normái mind-mind behatároltak, és a radikális csoportbefolyásolás szabályai szerint működnek.

Ha fenti megállapításokat a büntetés-végrehajtás céljának megvalósulása szempontjából értelmezzük, akkor arra juthatunk, hogy *a börtön valóságát leginkább a társas normák, majd a társadalmi, és legkevésbé a jogszabályi normák határozzák meg*, és éppen azért, mert a börtön fizikailag zárt tér.

A „rabok csak rabok”, gondolnánk, és arra számíthatnánk, hogy a börtönkörülmények javítása, és a további beruházások (új börtönök építése, privatizáció, körletfelújítás stb.) nem javítja a börtönökben a szociális biztonságot. Bert Useem és Anne M. Piehl (2006) azonban rámutattak, hogy ez – legalábbis az Egyesült Államokban – nem így történt: a börtönlázadások, szökések és egyéb rendkívüli események csökkentek, azaz a börtön biztonsága növekedett. A börtönépítésnek azonban számos negatív hatása is van, és felvetődik a kérdés, hogy meddig lehet valójában humánus módon egy börtön biztonságát növelni. Példaként itt csak a kaliforniai *Pelican Bay* börtön – Ken Cheetham (1996) – álljon, ahol a túlzott biztonsági intézkedéseket az ENSZ embertelennek és megalázóknak minősítette.

Valahol van egy határ, ahol a börtönbeli (általában agresszív) társas normák ereje túllépi saját magát, a társadalmi normák erejével kezd rivalizálni, és ekkor a börtönben lázadás tör ki, ahogy azt Arjen Boin és William A. R. Rattray (2004) az úgynevezett küszöbelméletben kifejti.

Börtönártalmak

A büntetés-végrehajtás célja kettős: egyrészt a társadalmi intézményrendszer által veszélyesnek minősített személyt el kell különíteni (izoláció), másrészt a személyt – az általánoságban elfogadott értelmezés szerint – legalább olyan állapotban kell visszaengedni a társadalomba, mint ahogy az intézetbe került (rehabilitáció). Tudjuk, hogy sem a reintegráció, sem pedig a reszocializáció nem lehet tisztán büntetés-végrehajtási feladat. A rehabilitáció és az izoláció is – optimálás esetben – kommunikáció által megy végbe. Ha valamit pusztán kom-

munikációval nem lehet megoldani, akkor következhet a kényszerítő intézkedések alkalmazása, ha már ez sem elegendő, feltételezhetően börtönlázadás tört ki.

A börtönártalmakat egységesen úgy határozhatnánk meg, hogy *mindazon ártalmak, amelyek a börtön diszfunkcionális működése következtében keletkeznek, vagy súlyosbodnak*. A börtön diszfunkcionális működése ugyanakkor esszenciális (ezek nélkül nem működne a börtön, vagy éppen börtönlázadás törne ki), ezért a börtönártalmak axiomatikusan a letöltendő szabadságvesztésből következnek. Minden egyes börtönbeli funkcióhoz diszfunkció társul, íme erre néhány példa:

Börtönbeli egység	Funkció	Diszfunkció
Személybejárati kapu	Az arra illetékes személyek ki- és bejárása	Tiltott tárgyak bejutása, illegális küldemények kijutása
Fogvatartotti konyha	A fogvatartotti elem előállítása, feldolgozása és raktározása	A börtönbeli „szervezkedés” központja, üzenetek átadási helye
Zárka	A fogvatartottak tartózkodási helye, amikor a napirend másról nem rendelkezik	Zárkan belüli visszaélések, zárkan belüli tétlenség
Orvosi szoba	A fogvatartottak kivizsgálása és gyógykezelése	Gyógyszerrel való visszaélés, gyógykezeléssel való visszaélés
Börtönbeli üzem	A fogvatartottak munkáltatása	Tiltott tárgyak előállítása

Amennyiben a fogvatartottak befolyással bíró hányada úgy véli, hogy a börtönártalmak hatása már túllépi a diszfunkciókból eredő ártalmakat, valószínűleg börtönlázadás tör ki. Ezért kiemelten fontos, hogy a börtönben dolgozó testületi tagok észleljék a börtönbeli diszfunkciókat, és próbáljanak hozzájuk alkalmazkodni. A dinamikus egyensúly fenntartásával meg lehet előzni a rendkívüli eseményeket, illetve a már bekövetkezetteket a megfelelő korlátok között lehet tartani. Ismert, hogy a fogvatartottak megjártsszák magukat (szelf-reprezentáció), nem olyanok mutatják magukat, mint amilyenek valójában, hanem olyanok, amire azt hiszik, hogy a személyzet elvár tőlük. Ezért fontos, hogy a fogvatartottak ismerjék meg a személyzetet, továbbá, hogy a személyzetnek jól definiált elvárásai legyenek a fogvatartottakkal szemben – magyarul, hogy a szolgálatot ellátó testületi tagok ismerjék a feladatuk lényegét és célját, ne csupán az örutasítás betű szerinti szövegét. A szelf-reprezentáció elkerülése érdekében a személyzetnek tudnia kell, hogy mit érez, és tudnia kell kifejezni az érzelmeit a fogvatartottak irányában. Ez Elaine M. Crawley (2004) szerint különösen fontos rendkívüli helyzetekben.

A börtönlázadás értelmetlen

Mivel a börtön fizikailag izolált tér, lázadás esetén az elkövetők könnyűszerrel azonosíthatók, valamint a tevékenység is behatárolható, azaz a fogolyzandulás bűncselekményt nem le-

het titokban végrehajtani, mint egyes más bűncselekményeket. A fogolyzandulásban való részvétel tehát nem lehet sikeres sem az egyén, sem a csoport szempontjából. A börtönlázadás mindenképpen a hatóságok tudomására jut, ezért felmerülhet bennünk, hogy az ilyen cselekmények elsődleges motivációja a károkozás, a vandalizmus és a szabályokkal való szembesülés, ahogy azt Albert K. Cohen (1955) geng-elméletében kifejti. Azaz a börtönlázadás célja nem a haszonszerzés, hanem a geng-tudat erősítése, ilyen szempontból a börtönlázadás kommunikáció a társadalom felé, mintegy szembehelyezkedés a hatalommal és a társadalmi renddel.

A fentiekén túl – vagy azokat megelőzőleg – a börtönlázadás a következő okok miatt értelmetlen:

- a fogvatartottak követelései általában nem állnak egyensúlyban a társadalom által kínált lehetőségekkel;
- a lázadás során a feszültség és az agresszió egyre inkább fokozódik;
- a hatóság egyértelműen túlerőben van;
- az esetleges összecsapás végeredménye belátható: a fogvatartottak vesztenek;
- a fogvatartottak komfortérzete a lázadás során gyorsan, a felszámoláskor rohamosan, a felszámolás után lassan csökken, és csak hosszú idő alatt éri el a lázadás előtti szintet;
- a lázadás következtében olyan károk keletkeznek a börtön berendezésében, amelyeket helyre kell állítani, a börtönt ki kell telepíteni, és ezzel az adott államban tapasztalható általános börtönviszonyok romlani fognak;
- a fogvatartottakat és a hozzátartozóikat a börtönlázadás pszichésen és anyagilag is sújtja;
- a börtönlázadás inkább a társadalom retribúciós [megtorló] attitűdjét fogja erősíteni;
- a börtönlázadás után az adott állam többi büntetés-végrehajtási intézetében megszigorodnak a rezsimek;
- végül: a börtönlázadás meggyengíti a társadalmi kohéziót, és az egész állam biztonságára káros hatással van.

A börtönlázadás definíciója

A fentiek alapján a börtönlázadást a következőképpen is definiálhatjuk: *A börtönlázadás a börtönártalmak diszfunkcionális felülkerekedése esetén beinduló, egy befolyásos fogvatartotti csoport által kezdeményezett értelmetlen és elkeseredett tömeges fogvatartotti megmozdulás, ami erőszakos vagy nyílt ellenszegülés, és további társadalmi és társas hatások eredményként nyilvánul meg.*

A jogi definíció azon része, amely a büntetés-végrehajtás rendjének súlyos veszélyeztetésére utal, a meghatározásból kimaradt, hiszen, ez a veszély teljesen egyértelműen már a börtönlázadás előtt fennállt, és számos figyelmeztető jel utalhat rá, mint azt a következőkben láthatjuk.

A börtönlázadás bejósoló tényezői, kiváltó okai és a prevenció stratégia elmélete

Victor Lofgreen (1991) és Charles Logan (1993) számos amerikai börtönlázadás vizsgálati jegyzőkönyveit elemezve a következő prediktív faktorokat [előrejelző tényezőket] azonosította:

1. A fogvatartottak etnikai hovatartozás szerint elkülönülnek, vagy elkülönítik őket. Ez a körülmény a fentebb említett minimális csoportközi helyzetet csak erősíti, és egyre több lesz a csoportosulások közötti súrlódás, a gengsek közötti ellentétek fokozódnak, és a konfliktus pattanásig feszül. (Ilyen helyzet állt fent a hazai börtönökben is, amikor a balkáni háború kitörésekor el kellett egymástól különíteni a szerb, illetve a horvát fogvatartottakat, de mivel a konfliktust külső ok eredményezte, így az könnyen lokalizálható volt.)

2. A fogvatartottak kiétkezéskor sok élelmiszert vásárolnak az intézetben üzemeltetett kereskedelmi egységben, és ilyen módon készülnek fel az esetlegesen napokig tartó biztonsági zárásra.

3. Megnövekszik az olyan kérelmek száma, amiben a fogvatartottak másik intézetbe való szállításukat kérik. (Pár éve ezen kérelmek száma Magyarországon is megemelkedett, de ennek másféle, azonban figyelemre méltó okai lehetnek. Az első ok az lehet, hogy az utóbbi tíz év során csökkent a fogvatartottak foglalkoztatottsága, ez a zárkán belüli illegális elfoglaltságok elterjedéséhez vezethet. Ilyenek a szerencsejátékok, a tetoválás és kábítószer-használat. Mind a három tényező a fogvatartottak egymással szembeni eladósodásához vezethet, ami pedig azt eredményezheti, hogy egyes fogvatartottaknak nincs más módja a menekülésre, mint az átszállítás más intézetbe. A második – érzékelhető – ok, az úgynevezett házi beszélőre vonatkozó kérelmek megnövekedett száma, amikor a fogvatartott hozzátartozója is fogva van, és a látogató fogadása a Budapesti Fegyház és Börtön szállítási körletén zajlik. A jelenség a jogosultság-tudat emelkedését jelzi, de ugyanakkor kedvez az illegitim információk terjedésének és a hasonló kapcsolatok erősödésének, azaz a gengesedésnek. Mindkét tényezőre érdemes odafigyelni.)

4. Növekszik a betegállomány és a nyugdíjazási kérelmek aránya személyzet körében. Ez azt jelenti, hogy a személyzet számára a munka egyre komplexebb, és néha egyre ellentmondásosabb, azaz a feladatok nincsenek kellőképpen definiálva. (Vizsgálattal ugyan ezt az említett szelf-reprezentáció miatt nem lehet bizonyítani, de érezhető, hogy az utóbbi tíz év során a magyarországi fogvatartói állomány retribúciós attitűdje erősödött, ami jelentős mértékben veszélyezteti a rendszer biztonságát.)

5. Növekszik a fegyelmi büntetések, illetve a biztonsági elkülönítésben lévő fogvatartottak száma. (Ezen arány növekedése áttételesen a fogvatartotti programok kudarcát is jelenti.)

6. Növekszik a személyzet megfélemlítését célzó akciók száma a fogvatartottak részéről. (A börtönlázadások előtt tapasztalható volt az Egyesült Államokban, hogy a fogvatartottak a személyzetet megfenyegették, megfélemlítették, élesen konfrontálódtak a személyzettel; ugyanakkor a személyzet „barátságosabbnak” vélt tagjait a fogvatartottak előre figyelmeztették, hogy rendkívüli esemény lesz.)

7. A lázadások előtt érezhető volt, hogy a fogvatartottak tekintete fenyegetővé vált. (A fogvatartottak a velük folyamatosan kapcsolatban álló állományt egészen máshogy kezelik, mint a látogatókat vagy az ellenőrző személyeket, akikkel szemben gyakran ellenséges hangnemet engednek meg maguknak; ha ez a minden nap jelenlévő személyzettel szemben is megnyilatkozik, fenyegetésre lehet gondolni.)

8. A fogvatartottak körében bizonyos mozifilmek – egyes becslések szerint az összes mozifilm mintegy tíz százalékában a börtön valamilyen formában felbukkan – egyre népszerűb-

bek lesznek. (Ezekkel a külső értékekkel is kifejezik a fogvatartottak a vágyukat a szabadság elnyerésére, és az értékek túlhangsúlyozása ez esetben hasonlít az öngyilkosság esetén tapasztalható „cry for help” jelenséghez.)

9. A fogvatartottaknál egyre több gyűlékony anyagot lehet találni, illetve – ez inkább Amerikára jellemző – geng-irodalmat. (Rendkívüli esemény bekövetkezésének gyanúja állhat fel azonban hazánkban is, ha egyre több illegálisan közvetített üzenet elfogására kerül sor. Veszélyes lehet például, ha a rabtársadalom által illegitim módon nagyra becsült fogvatartottak egy helyen – egy intézetben – tartózkodnak. Ilyen csoportok hazánkban is azonosíthatók.)

10. A fogvatartottak és a személyzet részéről egyre több panasz ékezik. (Ezek a kérelmek egyértelműen a rossz börtönkörülmények miatt születnek.)

11. Az intézeten kívül civil szervezetek, aktivisták vagy ügyvédek agítálnak. (A civil szervezetek tevékenysége nagyon fontos, például nélkülük a börtönbeli kábítószer-probléma ártalomcsökkentő módon nem oldható meg, azonban ezek a szervezetek soha nem harsányak, hanem diszkrétek. Az ilyen civil szervezetek birtokában nagyon fontos információk lehetnek, hiszen például a szabadult személyekkel is foglalkozhatnak, akik a civil szervezetnek szelf-reprezentáció nélkül fognak beszámolni a börtönkörülményekről. Az alacsony küszöb elv miatt – a kábítószer-problémával szembesülő személyt név szerint nem regisztrálják – az ilyen civil szervezetektől konkrét információt nem kaphatunk, azonban, ha figyelmeztetik a büntetés-végrehajtást, akkor azt komolyan kell venni.)

12. Szokatlanul nagy számú levél vagy telefonhívás érkezik az intézet vezetéséhez, amelyben a fogvatartottak hozzátartozói védelmet kérnek a szeretteik számára, vagy a börtönkörülményeket sérelmezik.

A fentebb említett szerzők a börtönlázadás okait három csoportba osztják:

1. Percipitativ (kiváltó) okok: biológiai tényezők, ösztönök – jelük a táblázatban: pc
2. Attraktív (vonzó, csábító) okok: pszichológiai tényezők, érzelmek – jelük: at
3. Prediszpozíciós okok: környezeti, társadalmi (szociológiai) okok – jelük: pd

Közel ötven amerikai börtönlázadást elemezve a kutatók az alábbi modellt állították fel:

A lázadást katalizáló tényező	Ok	Tünet
Környezeti feltételek	pd	A börtön érzékelhetően olyan, mint egy „időzített bomba”
Spontaneitás	pc	Egy esemény vagy eseménysorozat súlyos rendkívüli eseményt vált ki
Konfliktus	at	A rezsim túlságosan represszív, és nincs optimális lehetőség a konfliktuskezelésre
Társas kontroll	at	Az intézetben érezhetően történt valamilyen változás, de szintén érezhetően nem történt intézkedés
Hatalmi vákuum	at	Nagy bőderejű változás áll be a személyi állományvnl (pl. sokan mennek nyugdíjba)
Elvárások növekedése	pd	A depriváció relatív, külső csoport nyomására növekszenek az elvárások

A relatív depriváció jelenségre jó példa az úgynevezett *amnesztiaavárás*. A fogvatartottak körében évről-évre, fontos politikai eseményre, évfordulóra vagy kormányzati változásra való tekintettel elterjed a hír, hogy bizonyos hányaduk büntetését enyhítik, vagy elengedik. Itt a társadalmi kohézió fontosságáról nem megfelelően megemlítendő, hogy az amnesztia ugyan rövid távon jó megoldás lenne a börtönök túltelítettségének csökkentésére, azonban ennek sokkal hatékonyabb módja a büntető ítélkezés és a társadalmi integráció hatékony összehangolása (esélyegyenlőség, regionális operatív program – ROP, humán erőforrás fejlesztő operatív program – HEFOP, önkormányzatiság, decentralizáció stb.).

Természetesen minden büntetés-végrehajtási vezetői team rendelkezik egy bizonyos stratégiával, amely a rendkívüli események felszámolásakor alkalmazható. Ezen stratégiák lényegi eleme a prevenció. Lofgreen és Logan (uo.) három pontban foglalták össze a helyi sajátosságokhoz igazítandó, a fogolyzandulás megelőzésére kialakított stratégiát:

1. *A fogvatartotti frusztráció csökkentése*

Ez a következő lényegi elemeket foglalja magába:

- a fegyelmi eljárások legyenek egyszerűk, érthetők és átláthatók;
- a fogvatartotti panaszok kivizsgálása jogszerű legyen;
- működjön az intézeten belül a klasszifikáció;
- a fogvatartottakkal való bánásmód legfőbb eleme a pártatlanság legyen;
- operatív módszerek (pl. besúgók alkalmazása) helyett a fogvatartotti panaszok alapján kerüljön sor az intézkedésekre;
- mindennemű téves híresztelést és pletykát el kell fojtani;
- minden intézkedésnek a hatékony kommunikáció legyen az alapja és előzménye.

2. *Biztonsági megfontolások*

- mint ismeretes: a büntetés-végrehajtási intézetek biztonsági rendszerének dinamikus és konstans (egymásra ható) elemei vannak, ha ennek gyengülése érezhető, ez börtönlázadás oka lehet (lásd a fenti táblázatot);
- börtönlázadás szempontjából különösen veszélyes a biztonságra a látogatás, a sajtó vagy az ellenőrző hatóság jelenléte, ugyanis ezen események és szervek figyelemmel kísérése lefoglalhatja a biztonsági szolgálatot;
- ugyanez vonatkozik az eltűlt zárkaellenőrzésekre és csoportos motozásokra, mert ilyenkor minden esetben sokkal több fogvatartott van egy légtérben, mint testületi tag;
- a szociális területen dolgozókat (nevelők, ápolók) is be kell vonni a biztonsági kérdések megoldásába, nem lehet azokat csak a beavatkozó egység gondjaira bízni.

3. *A felső vezetés jelenléte*

Ez azt jelenti, hogy az intézet vezetői időről-időre jelenjenek meg a fogvatartottak, illetve a fogvatartottakkal közvetlen foglakozó állomány tagjainak társaságában, és kommunikálnak velük, valamint az interakció alapján hozzanak intézkedéseket tekintettel a következőkre:

- a mozgásszabadság, a személyzet és a kábítószer kapcsolata és együttes hatása a biztonságra;
- a rend érzékelhető ellenőrzése és az utasítások hatékony végrehajtása;
- a fogvatartottak aktiválása: munka, fogvatartotti programok, rekreáció;
- komfortfeltételek: fizikai, társas tér, magánélet, zaj, WC, tisztálkodási lehetőségek, étkezés;

- örzésbiztonság: a fogvatartottak veszélyességi foka és az objektumvédelem;
- szociális munka: a fogvatartotti stressz mértéke, betegségek, a tanácsadói szolgálatok és a személyzet tekintélye;
- igazságszolgáltatás: pártatlan személyügyi döntések, a kényszerítő eszköz alkalmazása ultima ratio, jogi források hozzáférhetősége;
- intézetvezetés: személyzeti stressz, kiégés, továbbképzés.

Transzparencia elv

A fentebb leírt prevenciós stratégia inkább elméleti jellegű, és három alapelvben foglalható össze. Az első a *transzparencia* elve, azaz, hogy a büntetés-végrehajtási intézet működése legyen megismerhető, érthető és átlátható a fogvatartott számára is. Egymásnak ellentmondó normák esetén az intézet működése átláthatatlanná válik, és lehetséges, hogy az erők szaksz lesz az egyetlen egyértelmű norma a fogvatartottak számára. E szempontból két veszélyes jelenséggel kell számolni. Az egyik a korrupció, a másik a fogvatartók rasszizmusa.

A korrupciót és a rasszizmust olyan társadalmi folyamatok generálják, amelyek egyébként is dezorganizációs hatásúak. A korrupció a börtönbeli kezelés-elv ellen ható legkártékonyabb tényező, hiszen olyan törvényszerűségeket szül, ami a fogvatartottak személyiségfejlődési motivációit mélyen aláássa.

A börtönökben fogva tartott etnikai kisebbségek minden bizonnyal mindig olyan személyeket is vonzanak a büntetés-végrehajtási munkára, akikben a retribúció faji előítéleteket szül, és a börtön agresszív közege megtámogatja a magatartásukat és az attitűdjüket. Amennyiben a személyi állomány ezeket a normákat elfogadja, nem is maradhat tartósan a végrehajtó állományban olyan személy, aki eltérő nézeteket vall, és ez egy olyan sajnálatos kontraszelekción, amely közvetett módon fenyegetheti az állam biztonságát is.

Dinamikus biztonság

A prevenciós stratégia második elve a biztonságra vonatkozik. Hatékony biztonsági megközelítés nem képzelhető el a börtönben a sajátos diszfunkciók rendszerszemléletű kezelése nélkül. Számos eset mutatta például, hogy a kábítószer-problémát nem lehet kizárólag a kínálatcsökkentés módszerével kezelni, hiszen annak csak az lesz az eredménye, hogy a fogvatartottak agresszívebbek lesznek, a börtönben illegálisan beszerezhető drog ára növekszik, tisztasága csökken, és a tiltás miatt a fogyasztás kockázatosabbá válik, aminek következtében a börtönben robbanásszerűen kezdenek terjedni a fertőző betegségek. Egy olyan börtönrendszer, ahol a fogvatartottak 40-50%-a HIV pozitív (Kalikova 2002), már az egész állam biztonságát veszélyezteti, mint arra az oroszországi és észtországi riasztó példák utalnak.

Érdemes tehát a biztonsági kérdések tekintetében más szolgálati ágak szakértőit is bevonni, továbbá a fogvatartottakkal szemben alkalmazott bármilyen biztonsági intézkedés első lépésének mindenképpen a kommunikációnak kell lennie.

Tematikus vezetési stratégia

Az 1990. áprilisi Strangeways börtönlázadás után, és annak folyamányaként született Woolf (1995) jelentés szerint a börtönvezetésnek költség-hatékonynak kell lennie,

és a tényekre kell alapoznia, mert ez által a fogvatartottak életének irányítói helyzeti előnyben kerülnek, és gyorsabban képesek reagálni. Cavadino és Dignan (2006) szerint a börtönvezetésnek a dogmatizmust kell elkerülni. Egyes vezetési elvek a fogvatartottakkal való bánásmódon csapódnak le, még akkor is, ha ez nem volt a vezetők szándékában (pl. lehet-e kép a zárkák falán vagy nem?), és a fogvatartottak csak a kapkodást és a kiszámíthatatlanságot fogják érzékelni, amíg a vezetés erősnek akarja magát mutatni. A tematikus vezetési stratégia – a prevenció tervezésének harmadik elve – azt jelenti, hogy a büntetés-végrehajtási intézet vezetése összegyűjti a biztonsági munka meghatározó elemeit, amelyek a társadalom és a fogvatartotti populáció változásainak megfelelően akár előjelet is válhatnak az évek során.

Az utóbbi négy évben a világsajtó által kiemelt börtönlázadások és rövid elemzésük

A posztmodern börtönlázadások többsége Közép-Amerikában és Dél-Amerikában történt, amelyeknek lényegi eleme a generációk közötti ellentétek börtönbeli megjelenése a kilencvenes évek elejétől. Ezek a lázadások nem is a börtönrendszer, hanem inkább az állam büntetőpolitikája ellen irányulnak, de ez utóbbi ellen is csak közvetett módon. A lázadások másik része Ázsiában történt, ahol a megmozdulások célja jelentős mértékben politikai színezetű volt, és az események nem torkollottak olyan mértékű agresszióba, mint például a brazil börtönlázadásoknál. A fennmaradó események „jóléti” államokban történtek, és ezekért az eseményekért szinte kizárólag az adott intézetek, és a szolgálatot ellátó személyek okolhatók.

Az utóbbi négy évben a világsajtó által kiemelt börtönlázadásokat a cikk végén található táblázatok tartalmazzák. (Lásd melléklet.)

Mint a táblázatokból láthatjuk: az elmúlt néhány évben Braziliában volt a legtöbb börtönlázadás. A hírhedt PCC geng 1993-ban a Taubate Büntetés-végrehajtási Intézetben alakult. *Az alapító fogvatartottak kábítószer- és fegyvercsempészetért, emberrablásért és bankrablásért voltak elítélve.* A fogvatartottak létszáma Braziliában 1995-től 2003-ig 85%-kal nőtt, és egyes emberjogi szervezetek becslése szerint a 180 ezer fős befogadási képességű börtönrendszerben jelenleg 285 ezer főt tartanak fogva a hatóságok, ez körülbelül *163%-os telítettséget* jelent. A brazil kormányzat represszív büntetőpolitikája társadalmi kényszer volt, de rendkívül kedvezett ez erőteljes gengesedésnek. Jelentős gond Brazília börtöneiben, hogy a fertőző betegségben szenvedő fogvatartottak nincsenek elkülönítve az egészségesektől, továbbá, hogy a kábítószer az intézetekben intravénásan és közös tű használatával fogyasztják.

Szót kell ejteni egy másik jelentős gengről, amely Közép-Amerika és az Egyesült Államok déli börtöneit uralja. A latin (börtön)gengnek neve a 'mara', a térség legnagyobb gengje a Mara Salvatrucha (<sp> Salvadori Utcakölykök). A nyolcvanas évekbeli salvadori polgárháború következtében számos menekült érkezett az Egyesült Államokba, de a salvadoriak nem találtak munkát, és a bűnözés peremére sodródtak. Majd később bűnözői múlttal kerültek vissza a hazájukba, a környező államokba, illetve a nagy amerikai külvárosokba. A börtönökben szilárd magvat alkotnak, és a hatalom megszerzése érdekében bevetett eszközeik rendkívül kegyetlenek.

Az esetek áttanulmányozása során észre kell venni, hogy *a csupán egy intézetre kiterjedő lázadások időtartama ritkán haladja meg a 72 órát*. Úgy tűnik, hogy a szociálisan és fizikai értelemben bekövetkező rendkívül intenzív stresszt az emberi szervezet nem képes tovább elviselni, valamint hogy az alapvető emberi szükségletek is ezen időtartam után válnak létszükségletté. Ennek néhány klasszikus eset – pl. Attica, 1971, és a talán „leghosszabb” börtönlázadás, az 1990-ben, 24 napig tartó Strangeways lázadás – mond ellent. (Ezen események részletes elemzése egy másik cikkben fog megtörténni.) Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy *a több intézetre kiterjedő lázadások hosszabb ideig tartanak*, fellobbannak, és újra kitörnek, mert pl. Brazília esetén nem lehet azt mondani, hogy a lázadásokat teljes mértékben felszámolták a hatóságok. Itt kifejezetten veszélyes a geng-társadalom és a modern kommunikációs eszközök (mobiltelefon, teletext) használata. Megjegyzendő, hogy a magyar börtönökben nem észlelhető geng-aktivitás, azonban a szerző által egy 2002-ben végzett kutatás szerint a magyar börtönökben a 'Sándorháziai' gengszerűen tevékenykednek (kábitószer-kereskedelem, 'lehúzások', 'csurmázások', átszállítási kérelmek).

Megfigyelhető továbbá, hogy *a társadalmi destabilizáció a börtönrendszerek kényes egyensúlyát is felborítja*, továbbá, hogy meghatározott politikai célokra egyes társadalmi csoportosulások a börtönlázadások gerjesztését használhatják fel.

Véleményem szerint az egyik legsúlyosabb tanulság a legutóbbi börtönlázadásokkal kapcsolatban *a sajtó illegitim jelenléte*. A brazil események eszkalációjában teljesen egyértelműen a média jelenléte is szerepet játszott. Ez a jelenség még a szimulált börtön kísérletnek is új értelmet ad. Zimbardo (1973) börtönszimulációs kísérletének magyar nyelvű interpretációiban nem jelent még meg, hogy az a szimulált fogoly, aki a kísérletben az agresszió kirobbanásáért volt felelős, egy diákmozgalom tagja volt, és anarchista szervezkedésekben vett részt. Az említett személy a kísérletre azért jelentkezett, mert azt hitte, hogy a CIA végzi a vizsgálatot, és a letartóztatott diák-aktivisták megtörését próbálják ki. Az a tény, hogy a kísérletet kamerákkal rögzítették, egyre agresszívebb tettekre sarkallta ezt a személyt. Ez a jelenség volt megfigyelhető a brazíliai kegyetlen gyilkosságok során is.

Ügyelni kell arra a tényre is, hogy *néhány rendkívüli esemény ünnepnapon* történt, amikor a személyzet nagyobbik része nem tartózkodott az intézetben, továbbá történtek események látogatások során is, amikor a személyzetet a látogatók jelenléte foglalja le, illetve jelentős számú olyan személy tartózkodik az intézetben, aki nem fogvatartott.

Fel kell hívnom a figyelmet arra is, hogy *a lázadások többsége szigorú rezsimű vagy előzetes házakban történt*. Világszerte ismeretes tény, hogy az előzetes házakban uralkodó körülmények messze alulmúlják a letöltő házakét, továbbá, hogy a 'supermax' vagy 'maxsec' rezsimű börtönök nem felelnek meg a nemzetközi emberjogi egyezményeknek.

További fontos körülmény, hogy a vegyes rezsimű intézetekben a női fogvatartottak potenciális túsok, valamint, hogy rendkívüli esemény esetén a börtönökben tárolt nehézfegyverek (pl. géppisztoly) nemcsak súlyosan fenyegetik a börtön biztonságát, hanem az egész állam biztonságára is kártékonyan hatnak. Ebből a példából is látszik, hogy az emberi jogok tiszteletben tartása hosszú távon növeli a társadalmi biztonságot.

A börtönlázaságok elleni preventív stratégia kiemelkedő része a börtönkörülmények javítása. A világ börtönügyének trendalkotója kétségkívül az Egyesült Államok, ugyanakkor a hetvenes években az amerikai börtönökben is jelentős gengék voltak, és úgy tűnik, ezeket sikerült visszaszorítani, vagy legalábbis menedzselni. Az angol börtönökben hatékonyan működik a privatizáció. A német börtönrendszer a társadalmi kohézió magas szintje miatt lehet sikeres. Nem lenne szerencsés, ha éppen a brazil viszonyok lennének azok a tényezők, amelyek az előbbi törekvések ellen hatnának világszerte.

Felhasznált irodalom

- Asch, Solomon A.** (1955). *Opinions and social pressure*.
- Boin, A., Rattray, W.** (2004). *Understanding prison riots*. Punishment & Society, 6, (1), 47-65.
- Cavadino M., Dignan J.** (2006). *Penal systems – a comparative approach*. Sage Publications, London.
- Cheetham, K.** (1996). *Pelican Bay slammed by UN*.
- Cohen, A. K.** (1955). *Delinquent boys: the culture of the gang*. Free Press, New York.
- Crawley, E. M.** (2004) *Emotion and performance – Prison officers and the presentation of self in prisons*. Punishment & Society, 6, (4), 411-427.
- Haney, C., Banks, W. C., Zimbardo, P. G.** (1973). *Interpersonal dynamics in a simulated prison*. International Journal of Criminology and Penology, 1, 69-97.
- Kalikova, Nelli** (2002). *HIV-epidemic in Estonia*. Estonian AIDS Prevention Centre.
- Lofgreen, Victor.** (1991). *A model of the dynamic power relationship between staff and inmates in a secure correctional facility*. Paper presented at the Annual Meeting of the Academy of Criminal Justice Sciences, Reno, NV.
- Logan, Charles.** (1993). *Criminal justice performance measures for prisons. Performance measures for the criminal justice system*. Bureau of Justice Statistics, Washington D. C.
- Milgram, S.** (1974), *Obedience to authority: an experimental view*. Harper Collins.
- Sherif, M., Sherif, C. W.** (1953). *Groups in harmony and tension*. Harper & Row, New York.
- Useem, B., Piehl, A. M.** (2006). *Prison buildup and disorder*. Punishment & Society, 8, (1), 87-115.
- Woolf, H. K., Woolf, Baron** (1995) *Woolf report prison disturbances April 1990: Report of an inquiry by the Rt Hon. Lord Justice Woolf (Parts I & II) and His Honour Judge Stephen Tumin (Part II)*. HMSO, London.
- <http://www.prisonactivist.org/piper-mail/prisonact-list/1996-March/000251.html> (2006-05-15)
- <http://www.aides.org/europe/change/enlargemnt/epioverv.doc> (2006-05-23)
- <http://www.panarchy.org/asch/social.pressure.1955.html> (2006-05-23)

Melléklet: A világsajtó által kiemelt börtönlázadások (2003–2006)

2003.

Helyszín	Eredmény	Ok, befolyásoló tényező
Kent, Kanada. Agassiz különleges biztonságu bv. intézet	92 fogvatartott vett részt a lázadásban, amelyben a berendezési tárgyakat összetörték és felgyújtották, a lázadás egy napig tartott, egy fogvatartott meghalt.	a zárkában gyártott alkohol, illetve fegyver
Punjab, Pakisztán, Sialkot különleges biztonságu bv. intézet	A fogvatartottak 9 látogató bíró és 50 fogvatartott nőt ejtettek túsul, a lázadás egy napig tartott, a tárgyalások nem vezettek eredményre, 3 bíró életét veszítette.	kb. 166%-os telítettség, vegyes rezsimű intézet
West Bank (Ciszjordánia), Izrael, Ramallah Bv. Intézet	40 palesztin fogvatartott tüntetett a sétaudvaron, könnygázzal oszlatták szét a tömeget	aktuálpolitikai krízis (Gáza ovezeti kitélepitések), vádemelés nélküli fogvatartottak
Tegucigalpa, Honduras, El Porvenir, La Ceiba Farmbörtön	86 fogvatartott égett halálra vagy halt meg füstmérgezésben, amikor a <i>Mara Salvatrucha</i> és a <i>La 18</i> börtöngengék összeesaptak, és felgyújtották az intézetet. Oscar Sanchez volt országos parancsnokot az események miatt 19 évi szabadságvesztésre ítélték 2005 áprilisában.	utcai gengék befolyása, börtöngengék, a zárkában gyártott fegyver, kábítószer, biztonság hiánya, korrupció
Brazília, Paraíba, Silvio Porto Bv. Intézet	84 fogvatartott tört ki az intézetből.	fertőző betegségek, hosszú várakozás a bíróság ítéletre

2004.

Helyszín	Eredmény	Ok, befolyásoló tényező
Honduras, San Pedro Sua	107 halálos áldozatot követelt a gengháború, az áldozatok többsége a <i>Mara Salvatrucha</i> tagja volt.	gengtagok vádemelés nélkül a börtönökben
Rio de Janeiro, Brazília, Benfica Előzetes Ház	62 óráig tartott a börtönben a gengháború, amiben 30 fogvatartott és egy őr halt meg, a lázadást egy lelkes számolta fel, a rendőrség ellenállás nélkül vonult be az intézetbe. A fogvatartottak 21 túsukat szabadon engedték.	börtöngengék, kábítószer, korrupció

2005.

Helyszín	Eredmény	Ok, befolyásoló tényező
Tasmánia. Ausztrália. Risdon különleges biztonságú bv. intézet	A befogadó körleten egy fogvatartott túszul ejtett egy felügyelőt, majd további 19 fogvatartott csatlakozott hozzá. A túszejtők bütorokat és egyéb berendezési tárgyakat rongáltak meg, és fegyvereket gyűjtöttek. Az esemény 33 óráig tartott, nem halt meg senki.	problémás fogvatartott, rossz börtönkörülmények
Sao Paulo. Brazília. Presidente Venceslau. „Zwinglio Ferreira” Bv. Intézet	30 óráig tartott a rendkívüli esemény a börtönben. Öt fogvatartottat lefejeztek, és a jelenlévő sajtónak mutogattak a megcsontolt testeket. A hírhedt PCC (Primerio Comando da Capital) geng első börtönbeli akciója.	utcai gengek befolyása, börtöngengék, korrupció, kábítószer, sajtó
Mexikó. Ciudad Juarez Bv. Intézet	Két börtöngeng összecsapása egy látogatás idején hat halálos áldozatot követelt. Ciudad Juarez Mexikó északi határán fekszik, a lakosok zöme kábítószer-csempészetből él.	előzetes láz, börtöngengék, látogatás, korrupció, kábítószer
Guatemala, 3 bv. intézet	Itt is a Mala Salvatrucha genget vádolják a lázongások kiterjedéséért. A lázadás a fővárosi Pavon Bv. Intézetben tört ki, majd átterjedt a déli Granja Pino Canada és az El Hoyon intézetekre. 31 halálos áldozata volt a vérengzéseknek, melynek fő oka a kábítószer-kiárlat hirtelen csökkenése volt. A fogvatartottak a lázadás során késeket és AK 47-es géppisztolyokat tartottak maguknál. Az esemény Guatemala nemzeti ünnepén robbant ki.	utcai gengek befolyása, börtöngengék, korrupció, kábítószer, gépfegyverek a börtönben, nemzeti ünnep
Bishkek, Kirgizia	A kirgiz főváros határában lévő börtönben a fogvatartottak túszul ejtették a belügyminisztérium szóvivőjét, akit később megöltek. Az esemény néhány percig tartó felszámolásakor két fogvatartott az életét veszlette.	fontos személy látogatása, rossz börtönkörülmények
Louisiana. USA, New Orleans, Parish Prison (OPP)	A Katrina hurrikán okozta katasztrófa idején a hatóságok a fogvatartottakat napokig élelem és fedél nélkül hagyták. A fogvatartottak túszul ejtették a börtön parancsnokhelyettesét és négy gyereket. Az eseményt békésen számolták fel, a rabok megmenekültek. Az intézetben utoljára a hetvenes években, a hírhedt rossz körülmények miatt volt lázadás.	természeti katasztrófa, evakuálási terv hiánya

Melléklet: A világsajtó által kiadott hírek a börtönlázadásokról (2003–2006)

2005.

<p>Amazónia, Brazília, Urso Branco Bv. Intézet</p>	<p>2005 karácsonyán a Rodondia Államban lévő börtönben a fogvatartottak 200 tüszit ejtettek a látogatók közül. A tüszók legtöbbje terhes nő volt, egyes tüszokat a rabok a sajtó „kedvéért” az intézet víztornyáról lógattak le. A fogvatartottak az egyik gengvezér visszaszállítását követelték, aki korábban megszökött az intézetből, de a rendőrség elfogta, és egy másik intézetbe szállította. A rendőrség az eseményt erőszak nélkül számolta fel, nem úgy, mint az egy évvel korábbi lázadást, aminek 14 halálos áldozata volt.</p>	<p>ünnep, látogatás, börtöngengék, sajtó</p>
--	--	--

2006.

Helyszín	Eredmény	Ok, befolyásoló tényező
<p>Tbiliszi, Grúzia, 5. sz. fegyintézet</p>	<p>A jelenlegi kormányzat hivatalos közleménye szerint a grúz börtönökből a politikai ellenzék támogatásával mintegy 6000 fogvatartott akart kitörni a 2006. márciusi megmozdulások idején. A főváros 5. számú intézetében lázadás tört ki, a rendőrség az eseményt percek alatt felszámolta, két fogvatartott meghalt. A hozzátartozók az intézet bástyafala mellől követték az eseményeket.</p>	<p>aktuálpolitikai krízis, fogvatartottak vád nélkül</p>
<p>Sao Paulo, Brazília</p>	<p>Minden idők legkiterjedtebb és legtöbb áldozatot követelő börtönlázadása: 29 lázadás tört ki idén májusban Brazília 40 börtönében, több mint 100 fogvatartott halt meg, több száz tüszit ejtettek a fogvatartottak. A lázadás egy kórszállítás idején tört ki, amikor egy rabomobilban 38 geng tag halt meg egy tűzharc során. A kezdeti harcokban 39 rendőr és börtönőr vesztette életét. A lázadásokat a PCC mobiltelefonok segítségével szervezte meg. Az események nem álltak meg a börtön falamál, hanem kiterjedtek az egész városra. A gengtagok több mint 50 buszt robbantottak fel, miután az utasokat leparancsolták a járművekről, a lázadás 2006. május 12-től 16-ig tartott.</p>	<p>utcai gengek befolyása, börtöngengék, korrupció, kábitószer, sajtó, mobiltelefon</p>